

Ганна Сергіївна Кизим,
старший науково-педагогічний працівник
кафедри загальної психології
Донбаського державного
педагогічного університету,
м. Слов'янськ, Україна

УДК 159.130.922.1:37.063

ВИВЧЕННЯ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ХЛОПЦІВ І ДІВЧАТ – ВИПУСКНИКІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Проанализированы теоретические основы исследования проблемы духовности и духовного потенциала в контексте философско-психологических теорий; рассмотрены особенности проявления эмоциональных состояний, духовных ценностей и духовного потенциала у юношей и девушек – выпускников школ, проанализированы отличия в проявлении показателей духовного потенциала школьников.

Ключевые слова: *духовность, духовные ценности, духовный потенциал, личность, старшеклассник.*

The analysis of the theoretical foundations of the research of the problem of spirituality and spiritual potential in the context of the philosophy-psychological theories was fulfilled in the article; different peculiarities of manifesting the emotional states, spiritual values and spiritual potential of the young men and women – school leavers – were also considered and some distinctions in the manifestation of the indices in the school children's spiritual potential were analyzed, too.

Key words: *spirituality, spiritual values, spiritual potential, personality, senior school pupil.*

Ситуація останніх років в Україні позначена соціально-економічними змінами, загостренням суспільних протиріч, втратою життєвих сенсоутворюючих ідеалів, зміною цінностей у суспільній та індивідуальній свідомості. В умовах кризи в нашій країні більшої ваги набуває духовне відродження нації.

Велике значення сьогодні надається духовному розвитку дітей та молоді [1; 2; 8], бо юнацький період розвитку особистості є сенситивним для розвитку духовності, що підтверджує ряд наукових досліджень [7; 11]. З одного боку, вікові якісні зміни в самосвідомості юнаків зумовлюють зміну змісту і співвідношення основних структурних компонентів їх особистісної спрямованості та ставлення до дійсності. З іншого, постає необхідність самовизначення, саморозвитку та самовдосконалення. Розвиток духовності юнаків, що розглядається в контексті загального розвитку особистості в юнацькому періоді онтогенезу, постає провідним чинником, який визначає подальше становлення особистості [6; 9; 10].

Мета статті – висвітлити актуальність і значущість духовного розвитку старшокласників для їх повноцінної життєвої та професійної реалізації, проаналізувати гендерні відмінності показників духовного потенціалу духовних цінностей, особливостей прояву емоційних станів учнів у ранньому юнацькому

віці розглядається в наукових дослідженнях: Л. С. Виготського, Г. О. Балла, М. Й. Боришевського, Л. І. Божович, М. Т. Дригуса, І. С. Кона, О. В. Мудрика, М. В. Савчина, Т. М. Титаренко, Д. І. Фельдштейна.

Н. О. Кордунова, І. К. Матюша, В. П. Москалець, Е. О. Помиткін, М. В. Савчин та ін. розглядали розвиток духовності старшокласника, як чинник подальшого становлення особистості [1; 2; 8; 9].

Процес духовного розвитку особистості старшокласника відбувається у двох соціальних середовищах – в сім'ї та навчальних закладах. Навчальний заклад здійснює вплив на особистість учня в умовах навчально-виховної діяльності. Кожен навчальний предмет містить певний духовно-пізнавальний матеріал, що передбачає розвиток духовності учня. Це, передусім, гуманітарні дисципліни: українська і світова література, історія, економічна географія тощо. Але не всі запити юної особистості знаходять належну відповідь в межах навчальної програми [9; 10].

Необхідною умовою розвитку духовності старшокласників є активне спілкування (В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, І. Д. Бех, С. Д. Максименко, О. В. Киричук, С. О. Мусатов, Л. Е. Орбан-Лембрик, В. А. Семіченко, Р. М. Шамелашвілі, Т. Я. Яценко та ін.). Соціальна взаємодія «вчитель – учень» відбувається завдяки використанню особистісно-орієнтованих, комунікативних методів

навчально-виховного впливу (М.Й.Боришевський, В.В.Власенко, О.В.Киричук, О.І.Кульчицька, Т.М.Титаренко, В.В.Титов, Н.В.Чепелєва та ін.). У працях: З.С.Карпенко, Л.Ю.Колпакової, А.Ф.Коп'йова, В.П.Москальця, Л.А.Петровської, Т.А.Флоренської, Т.С.Яценко розкриваються певні методологічні аспекти реалізації комунікативних методів, посередництвом яких відбувається розвиток духовності особистості.

Гносеологічний аналіз понять «духовність», «духовні цінності», «духовний потенціал» на пост-радянських теренах здійснили: Б.С.Братусь, А.В.Брушлинський, С.М.Возняк, В.П.Москалець, В.І.Слободчиков, М.В.Савчин, О.Г.Спіркін, В.Н.Шердаков та ін.; психологічних механізмів розвитку духовних інтенцій – О.І.Зеліченко, В.В.Знаков, О.І.Климишин, О.В.Киричук, З.С.Карпенко, В.А.Петровський, Е.О.Помиткін, М.В.Савчин, В.Д.Шадриков та ін. [1; 2; 5; 8; 9; 11].

Як вказує Е.О.Помиткін, *духовний потенціал* можна визначити, як інтеграцію вольових якостей характеру та духовної спрямованості особистості, що сприяють визначенню перспективних напрямків подальшого духовного розвитку особистості [9].

Як будь-яке психічне явище, *духовність* виявляється у процесі взаємодії людини з довкіллям (природою, іншими людьми тощо), тобто, має певні форми вияву, що можна досліджувати. Так, *духовність* виявляється у спрямуванні інтересів, нахилів людини на пізнання, засвоєння та створення духовних цінностей.

Духовні цінності містять: загальнолюдські цінності (краса, добро, любов, знання) та індивідуальні (інтереси, погляди, переконання, духовний ідеал, що є уявленням людини про якості особистості та особливості, як ставлення до природи, людей, світу в цілому, що є гідними наслідування). У сукупності зазначені психічні утворення становлять духовні ціннісні орієнтації, що є однією з форм прояву духовності.

Проведений аналіз наявних у сучасній психології теоретичних положень дослідження проблем духовності, психологічних особливостей розвитку духовності особистості засвідчує, що, значні досягнення у сфері доробок проблематики духовності особистості, відсутнє однозначне розуміння та трактування понять «духовність», «духовний потенціал», «духовні цінності», «духовний розвиток». Проблемним залишається

також питання щодо методичного забезпечення сприяння і стимуляції процесу розвитку духовності особистості. [2; 8; 9].

Дівчата та хлопці, а в майбутньому жінки та чоловіки, через гендерні особливості свого розвитку, не дивлячись на те, що належать до одного виду *homo sapiens*, мають різні фізичні, психічні та психологічні особливості розвитку особистості. У нашій роботі ми спробували з'ясувати деякі гендерні відмінності у прояві емоційних станів, духовного потенціалу, духовних цінностей та реальної структури ціннісних орієнтацій.

Наше експериментальне дослідження проводилось на базі загальноосвітніх шкіл міста Слов'янська Донецької області. В експерименті брали участь 50 старшокласників, серед яких 22 хлопці та 29 дівчат віком 15–16 років.

Об'єктом дослідження був духовний потенціал старшокласників, предметом – особливості прояву духовного потенціалу у дівчат і хлопців в ранній юності.

У ході дослідження нами розв'язувались наступні завдання: дослідити емоційні стани у старшокласників в родині; вивчити ціннісні орієнтації та ступінь орієнтації на духовні цінності в учнів старшого шкільного віку; вивчити духовний потенціал учнів; встановити гендерні відмінності у прояві цінностей та духовного потенціалу в ранній юності.

Для реалізації поставлених завдань під час дослідження були застосовані наступні *психодіагностичні методи*: спостереження, бесіда, методи математичної статистики (t-критерій Стьюдента). Також були підібрані спеціальні методики («Кінетичний рисунок сім'ї» Р.Бернса, С.Кауфмана, в модифікації Г.Хоментакса; методика «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С.Бубнової, методики «Здійснення бажань» та «Духовний потенціал особистості» Е.Помиткіна), що є надійними та відповідають завданням експерименту.

Перед кожним завданням пропонувалась інструкція. Використання перерахованих методик дозволило нам виявити кількісно та якісно такі показники, як: емоційні стани, духовні цінності, духовний потенціал тощо.

Методом підрахування середніх групових показників та t-критерію Стьюдента були виявлені значущі розбіжності (див. табл. 1).

Так, в сім'ях, як показала *методика КРС* (табл. 1), досліджувані *хлопці* більш тривожні (незначуще),

Таблиця 1

Середні показники емоційних станів у хлопців і дівчат (%)

№ п/п	Емоційні стани	Середні показники		t – критерій Стьюдента	Значущість показників
		Х	Д		
1.	Сприятлива сімейна ситуація	65,2	67,9	0,741	незначуще
2.	Тривожність в родині	66,7	65,6	0,477	незначуще
3.	Конфліктність в родині	51,4	63,1	3,072	p < 0,01
4.	Почуття неповноцінності	62,1	55,9	0,568	незначуще
5.	Ворожість в родині	72,7	70,3	0,525	незначуще

частіше переживають почуття неповноцінності (незначуще) і, як наслідок, – вищий рівень ворожості (незначуще).

Дівчата більш конфліктні у спілкуванні з рідними ($p \leq 0.01$); у той же час, в цілому, психологічний клімат в сім'ї вони оцінюють, як більш сприятливий (незначуще).

Застосування методики «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С.С. Бубнової (табл. 2) дає можливість стверджувати, що для дівчат, у порівнянні з хлопцями значно важливішим є високий рівень матеріального благополуччя ($p \leq 0,001$).

Більшість з дівчат мріє, щоб їх майбутній обранець був добре забезпеченим та зміг би утримувати родину так, щоб кожен з її членів ні в чому собі не відмовляв. Також, більш значущим для дівчат є кохання ($p \leq 0,05$). Хоча більшість дівчат хочуть бачити у майбутньому заможного чоловіка, але переконані, що шлюб необхідно укласти за взаємним почуттям. Також дівчата більше цінують приємне проведення часу та відпочинок; пізнання нового у світі, природі й людині; спілкування (всі показники незначущі).

Таблиця 2

Середні показники реальної структури ціннісних орієнтацій у хлопців і дівчат (%)

№ з/п	Хлопці	Дівчата	t- критерій Ст'юдента	Значущість показників
1.	30	35	0,29	незначуще
2.	10	45	4,1	$p \leq 0,001$
3.	23	8	0,53	незначуще
4.	0	0	0	незначуще
5.	25	54	2,6	$p \leq 0,05$
6.	5	12	0,31	незначуще
7.	1	0	0,21	незначуще
8.	21	0	2,15	$p \leq 0,05$
9.	0	0	0	незначуще
10.	27	34	1,49	незначуще
11.	50	40	0,89	незначуще

Де:

- 1 – Приємне проведення часу, відпочинок.
- 2 – Високе матеріальне благополуччя.
- 3 – Пошук та насолода прекрасним.
- 4 – Допомога та милосердя до інших людей.
- 5 – Кохання.
- 6 – Пізнання нового у світі, природі, людині.

- 7 – Високий соціальний статус та управління людьми.
- 8 – Визнання та повага людей і вплив на оточуючих.
- 9 – Соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві.
- 10 – Спілкування.
- 11 – Здоров'я.

Для хлопців важливою цінністю є визнання та повага людей і вплив на оточуючих ($p \leq 0,05$). Більшість хлопців хотіло б досягти високих результатів у своїй майбутній професії, здобути повагу та авторитет серед колег, друзів і знайомих. А ще для хлопців важливі пошук та насолода прекрасним (незначуще), приємне проведення часу, відпочинок (незначуще), та гарне здоров'я (незначуще).

З результатів діагностики видно, що старшокласники однаково не прагнуть до влади та не проявляють жодної соціальної активності для досягнення позитивних змін у суспільстві, що є зрозумілим,

враховуючи вік респондентів. Але викликає хвилювання абсолютна відсутність у структурі цінностей як у хлопців, так і дівчат, такої цінності, як «допомога та милосердя до інших людей», у порівнянні з вагомим місцем «приємного проведення часу, відпочинку». Це свідчить про егоїзм досліджуваних та домінування в їх свідомості гедоністичної філософії, яку активно прищеплюють засоби масової інформації.

Як показала методика «Здійснення бажань» Е.О. Помиткіна, рівні сформованості цінностей у старшокласників в межах середніх, але є певні відмінності (див. табл. 3).

Таблиця 3

Середні показники цінностей у хлопців і дівчат (%)

№	Цінності	Х	Д	t – критерій Ст'юдента	Значущість показників
1.	Індивідуальні	69,7	69,0	0,124	незначуще
2.	Сімейні	69,7	71,4	0,283	$p < 0,05$
3.	Соціальні	53,0	52,3	0,123	незначуще
4.	Духовні	62,1	63,1	0,115	незначуще

t табл. = 2,678, $p < 0,05$, N=50

Так, у хлопців, більш сформовані сімейні цінності (незначуще): сімейний добробут; вигідний шлюб; слухняні діти в сім'ї; спокійна старість та індивідуальні цінності (також незначуще): різноманітні задоволення; визнання та популярність; влада та впливовість; особиста безпека. Соціальні цінності для хлопців менш вагомими, але більш значущі, ніж для дівчат (див. табл. 3).

У дівчат більш сформованими можна вважати також сімейні цінності ($p < 0,05$) та індивідуальні. Духовні цінності (вірність, доброзичливість, допомога потребуючим, гармонія з природою) посідають третє місце (незначуще), але важать трохи більше, ніж для хлопців. В цілому результати цієї методики добре узгоджуються з результатами попередньої.

Аналіз діагностики за методикою «Духовний потенціал особистості» Е. Поміткіна дозволив з'ясувати ступінь сформованості духовних цінностей та такої духовної якості особистості, як відповідальність.

Цікавим для нас виявився той факт, що в обох групах досліджуваних виявилися особи, відповіді яких можна оцінити, як відсутність прояву певного показника. Так, відсутніми є у незначчій частини хлопців естетичні та екологічні цінності, цінності пізнання й самопізнання та самореалізації.

Результати методики свідчать (див. табл. 4), що у дівчат (від 3,6% до 10,7%), відсутні цінності гуманістичні, естетичні, екологічні та цінності пізнання й самопізнання. По шкалах в обох групах досліджуваних переважають середні показники (поділ від 46,4% до 77,3%).

Хлопці, в більшій мірі, орієнтовані на духовні цінності (значуще при $p < 0,10$). При цьому, у хлопців переважають гуманістичні та естетичні цінності (незначуще); цінності пізнання й самопізнання (незначуще) та самовдосконалення ($p < 0,10$); цінності самореалізації (незначуще) та відповідальність (незначуще).

Таблиця 4

Середні показники орієнтації особистості на духовні цінності у хлопців і дівчат (%)

№ п/п		Х	Д	t – критерій Стьюдента	Значущість показників
1.	Гум.	69,7	64,3	0,843	незначуще
2.	Ест.	54,5	51,2	0,481	незначуще
3.	Ек.	59,1	60,7	0,252	незначуще
4.	Псп.	59,1	48,8	1,490	незначуще
5.	СВ.	65,2	56,0	1,725*	$p < 0,10$
6.	Ср.	71,2	67,9	0,464	незначуще
7.	Відп.	68,2	67,9	0,061	незначуще
	Х сер.	63,8	59,5	1,721*	$p < 0,10$

Де цінності:

Гум. – гуманістичні; Ест. – естетичні; Ек. – екологічні; Псп. – пізнання та самопізнання; СВ. – самовдосконалення; Ср. – самореалізації; Відп. – відповідальність.

У дівчат виявлені схильності до спілкування з природою, збереження чистоти в природі, відчуття єдності з усім живим, часткового або повного вегетаріанства, тобто, екологічні цінності (незначуще).

Методика «Духовний потенціал особистості» дозволила також виявити характеристики духовного потенціалу старшокласників (див. табл. 5). Підрахування середніх показників духовного потенціалу в структурі особистості учнів показало, що по 7 шкалах у хлопців та дівчат переважають показники середнього рівня. Вони намагаються цінувати блакитне небо, усмішку дитини, природну єдність з усім живим (незначуще); проявляють тенденції до подолання своїх недоліків, спостерігають за своїми думками; бажають знайти внутрішній сенс у багатьох подіях та явищах (незначуще); підтримують гармонійні стосунки з рідними в родині, ведуть здоровий спосіб життя ($p < 0,10$). Намагаються жити за загальнолюдськими принципами співіснування, прагнуть до самостійного завершення розпочатих справ (незначуще).

У хлопців виявлено переважання духовного потенціалу у такій складовій структури особистості, як психофізіологія ($p < 0,10$). Вони використовують природні методи самооздоровлення, враховують особливості свого організму, темпераменту, фізично вдосконалюються. Інтелектуальні здібності більш виражені у дівчат (незначуще).

Визначення рівневих показників, а також середніх показників духовного потенціалу, показало, що духовний потенціал у хлопців нашої вибірки більший ($p < 0,05$), ніж у дівчат. Отже, інтеграція вольових якостей характеру та духовної спрямованості особистості вище у досліджуваних хлопців. Це надає нові можливості для подальшої навчально-виховної діяльності зі старшокласниками.

Для старшокласників розроблено психокорекційну програму з підвищення низького рівня духовного потенціалу за допомогою корекційно-розвивальних методів: ігор, вправ, тренінгу тощо [3; 8; 9; 13].

Таблиця 5

Середні показники духовного потенціалу в структурі особистості у хлопців і дівчат (%)

№ п/п	Складові структури особистості	Х	Д	t – критерій Стьюдента	Значущість показників
1.	Спілкування	72,7	70,7	0,525	незначуще
2.	Спрямованість	60,6	56,0	1,134	незначуще
3.	Характер	69,6	65,5	0,783	незначуще
4.	Самосвідомість	68,1	59,5	1,371	незначуще
5.	Досвід	65,2	58,3	1,539	незначуще
6.	Інтелект	56,1	59,6	0,530	незначуще
7.	Психофізіологія	65,1	54,7	1,679	P < 0,10

Таким чином, проведене дослідження показало, що:

- проблема духовного розвитку в ранній юності є однією з актуальних на сучасному етапі;
- для хлопців важливою цінністю є визнання та повага людей і вплив на оточуючих, пошук та насолода прекрасним, розваги та гарне здоров'я;
- для дівчат значно важливішими цінностями є високий рівень матеріального благополуччя, кохання, спілкування, здоров'я та розваги;
- як у хлопців, так і дівчат більш сформовані сімейні та індивідуальні цінності, спрямовані на насолоду життям;
- у хлопців виявлено значно більшу тенденцію до самовдосконалення;
- дослідження показало, що духовний потенціал у хлопців нашої вибірки більший ($p < 0,05$), ніж у дівчат;
- наявність певної групи старшокласників з низьким рівнем духовного потенціалу вимагає проведення з ними корекційної роботи;
- існуючі відмінності у прояві духовного потенціалу у хлопців та дівчат випускних класів дають можливість змінити акценти у виховній діяльності;
- вивчення впливу цінностей батьків на розвиток духовного потенціалу старшокласників ЗНЗ є перспективою нашого дослідження.

Використані літературні джерела

1. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка і психологія, 1997. – № 1. – С. 124–129.
2. Боршчевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості – громадянина // Педагогіка і психологія, 1997. – № 1. – С. 144–150.
3. Вачков І. В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники: учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. / И. В. Вачков. – М.: Издательство «Ось-89», 2001. – 224 с.
4. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2002. – 121 с.
5. Киричук О. В., Карпенко З. С. Рівні суб'єктності та індикатори духовності людини // Педагогіка і психологія, 1995. – № 3. – С. 3–12.
6. Кон І. С. Психология ранней юности: Кн. для учителя / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
7. Лукашевич М. П. Повернути молоді духовні орієнтири // Освіта України, 1999. – 27 січня. – С. 5–7.
8. Москалець В. П. Розвиток особистості учня методом художньо-естетичної екзистенціальної гри: зб. // Психолого-педагогічні та методичні проблеми розв'язального навчання / За ред. Б. Скоморовського, Івано-Франківськ, 1998. – С. 16–27.
9. Помиткін Е. О. Психология духовного розвитку особистості: Монографія / Е. О. Помиткін. – К.: Наш час, 2005. – С. 30–36, 100–101, 117–123.
10. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб.: Питер, 2000. – 624 с.
11. Савчин М. В. Духовний потенціал людини / М. В. Савчин. – Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 2001. – 203 с.
12. Таран Л. Гендерні проблеми і засоби масової інформації // Гендер і культура: Зб. ст. / Упоряд. В. Агеєва, С. Оксамитна. – К.: Факт, 2001. – С. 51–160
13. Тренинг развития жизненных целей / Под ред. Е. Г. Трошихиной. – СПб.: Речь, 2001. – 216 с.